

ВАЖАН ЈУБИЛЕЈ – ДВАДЕСЕТ БРОЈЕВА ЧАСОПИСА НАСЛЕЂЕ И РАД ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ ГРАДА БЕОГРАДА У ПЕРИОДУ 1999–2019. ГОДИНЕ

НАЂА КУРТОВИЋ ФОЛИЋ

Завод за заштиту споменика културе града Београда, основан 1960. године, активно делује већ педесет девет година. Многе јубиларне годишњице Завода су пригодне обележене и о њима су остале публикације, повеље, награде и – најважније – усмена и писана сећања конзерватора. Као један од најважнијих облика представљања рада на истраживању, проучавању, валоризацији и конзервацији објеката културно-историјског значаја, као и напора Завода на њиховом очувању и презентовању – установљен је 1997. године научни часопис *Наслеђе*. Циљ је био да се публиковањем радова који се односе на културно наслеђе Београда они учине доступним и афирмишу у стручној и широј јавности. Други број *Наслеђа* изашао је након НАТО бомбардовања Србије 1999. године, тако да је у њему, поред сталних рубрика, објављен и текст о архитектонским објектима Београда који су током бомбардовања срушени или тешко оштећени.

Ове, 2019. године, уз објављивање двадесетог броја *Наслеђа*, прилика је и да се обележи последњих двадесет година рада Завода, с обзиром на то да су бројна историјска збивања у региону, која су кулминирала 1999. године агресијом НАТО на Србију, несумњиво утицала на унапређење постојећих и увођење низа нових активности у рад Завода, као и других градских институција у области културе. Оштећења и рушења заштићених споменика културе, настала бомбардовањем, и појачана свест о угрожености наслеђа, додатно су подстакла бржу сарадњу Завода с међународним, посебно европским институцијама, као и проширивање делатности у сарадњи са другим институцијама, новоствореним владиним и невладиним организацијама и приватним лицима и компанијама који законски добијају могућност да учествују у радовима на споменицима културе.

Од оснивања Завода за заштиту споменика културе града Београда може се пратити не-

прекидан еволутивни развој стручних кадрова, који су се усавршавали најчешће кроз праксу, иако су појединци стицали знања и у престижним страним институцијама, као што је, на пример, *ICOM* у Риму. Током осамдесетих и деведесетих година XX века знатно је проширен обим заштите. Поред појединачних споменика културе, обухваћене су историјске просторне целине, велики број профаних грађевина, руралне архитектуре и неких других архитектонских типологија, па је Центар за документацију реорганизован и устројен по високим међународним стандардима. То је у великој мери омогућило и олакшало истраживања грађе не само запослених у Заводу већ и других истраживача. Ситуација се изменила крајем деведесетих година XX столећа, када су у Београду, као и у другим градовима Југославије, државе која се распадала, постали све видљивији знаци транзиције. За културно наслеђе настало је тешко време, јер је постало мета читавог низа радњи које су га материјално и нематеријално угрожавале. У материјалном смислу угрожавала га је неконтролисана градња у непосредном окружењу, легалне и илегалне доградње и надградње на самим споменицима културе, драстичне промене намене непримерене просторној организацији и архитектури историјских грађевина. У нематеријалном смислу културно наслеђе је било угрожено маргинализацијом струке, која се огледала у сталном смањивању финансијских средстава за истраживања, конзерваторске радове, потпуном или делимичном неуважавању ставова стручњака када је била реч о планским документима разних нивоа, од просторних планова до најнижих урбанистичких пројеката. Закон о културним добрима из 1992, допуњен 1994. године, није био довољно ауторитативан да се увек супротстави законима у области просторног и урбанистичког планирања и пројектовања, јер је постојала, а нажалост и даље постоји, неусаглашеност, често и контрадикторност у члановима ових закона.¹ То је заштиту културног наслеђа довело у позицију да често буде маргинализова-

на, а стручна мишљења изложена притисцима или игнорисању. Службеници Завода су се борили за своје вредносне ставове и принципе на различите начине. У овом периоду осмишљени су програми, софтвери за компјутерску обраду података о културном наслеђу, који се стално усавршавају. Конзерватори Завода су почели да примењују и нове технологије које су биле међународно стандардизоване, што је унапредило методологију заштите културног наслеђа. Поред редовне делатности, организовали су тематске изложбе културног наслеђа у земљи и иностранству и објављивали публикације с резултатима истраживачког и конзерваторског рада. Часопис *Наслеђе*, који је стекао велики углед у научној и стручној јавности, а покренут је 1997. године – резултат је само једне од иницијатива настале у жељи да се објаве бројна сазнања о културном наслеђу Београда, не само конзерватора Завода већ и свих других који га темељно проучавају.

То је, у најкраћем, ситуација у којој је запослене у Заводу затекла агресија НАТО 1999. године, као најтеже искушење за очување културног наслеђа Београда након Другог светског рата. О томе како су се понашали службеници Завода у тој изузетно тешкој и осетљивој ситуацији, сведочи *Повеља слободе* из 2000. године – поводом годишњице агресије НАТО – за изузетан стваралачки допринос одбрани отаџбине и националног достојанства.

Од трауматичне 1999. до 2019. године, Завод за заштиту споменика културе града Београда остварио је завидне успехе, знатно превазилазећи обим редовних делатности и то, несумњиво, треба обележити као својеврстан радни јубилеј.

Рад Завода за заштиту споменика културе града Београда у периоду 1999–2019. године

Основна делатност Завода је одавно регулисана законом и дефинисана је веома сажето, као заштита споменика културе, просторних културно-историјских целина, археолошких налазишта и знаменитих места на подручју Београда. Како

Сл. 1 / Насловна слика првог броја
'Наслеђа'

је заштита веома широк појам, то пружа велике могућности запосленима у Заводу да иницирају читав низ активности које далеко надмашују пуку бригу о физичком одржавању културног наслеђа, па су их они веома успешно разгранали последњих двадесет година.

Поједине делатности већ су, као што је поминуто, у претходном периоду методолошки биле добро дефинисане и у последње две деценије су само усклађиване с разним новијим међународним и националним теоријским ставовима о културном наслеђу, новим технологијама и материјалима. Напредак је посебно уочљив у дигитализацији читавог низа послова, што је активности Завода учинило транспарентним и доступним другим стручњацима и јавности. Сајт Завода, који се врло уредно ажурира, прегледан је и садржи већину информација помоћу којих се може и критички процењивати напредовање градске службе заштите из године у годину.²

Сл. 2 / Споменик културе Термоелектрана
'Снага и светлост' (ЗЗСКГБ)

Истраживање и евидентирање добара која уживају претходну заштиту, те предлози за утврђивање културних добара који су такође доступни у дигиталном облику, указују на неколико новина које представљају методолошки напредак у складу с међународном праксом. Последњих деценија, конзервација наслеђа је проширена у врло различита поља градитељства, укључујући индустријско наслеђе, бројне облике становања (не само репрезентативне!) и друге разноврсне типове грађевина. Очигледна је тежња да се све више заштити значајно наслеђе општег цивилизацијског развоја. Као *млађи* примерци наслеђа, таква добра су погоднија и подложнија адаптацијама и модернизацији. Такво градитељско наслеђе често се претвара у уметничке галерије, културне центре, ресторане, хотеле, уметничке радионице, просторе за становање, односно добија бројне нове функције. На овај начин сачуване и преуређене грађевине обогаћују београдску културну

Сл. 3 / Макеџа насеља Церак виногради, утврђене
проспирне културно-историјске целине (ЗЗСКГБ)

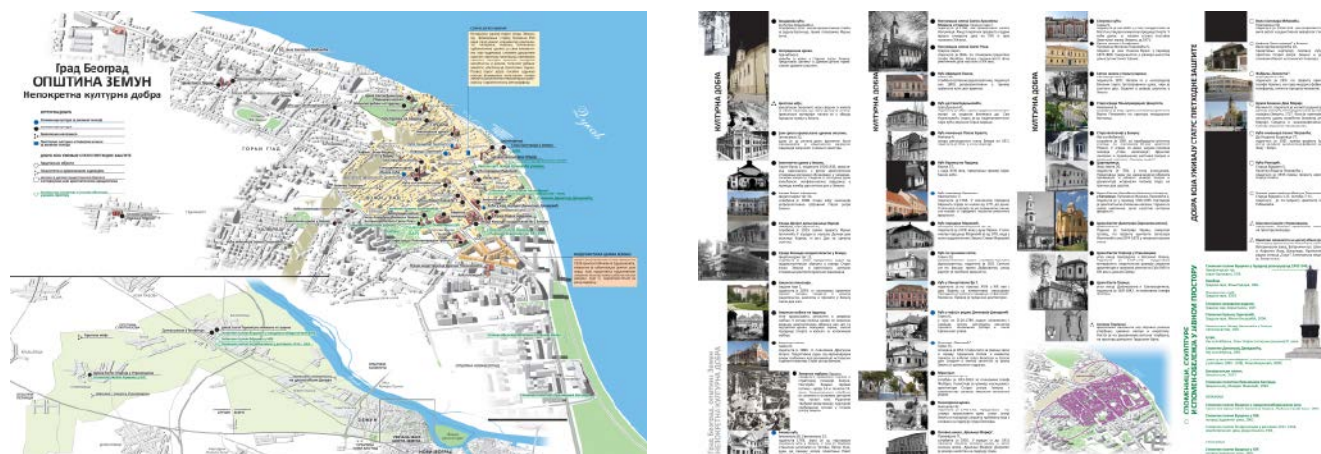
слику и начин живота. Показало се да је тако преобразено наслеђе врло привлачно како за грађане тако и за туристе. Поједине грађевине и целине су веома дуго и свестрано истраживане, па су, зато, проглашаване споменицима културе у групама, у зависности у којим годинама су коначно биле обрађене.³ Проглашавање споменика културе и просторних културно-историјских целина од изузетног значаја углавном је обављено седамдесетих и осамдесетих година XX века, јер су њихове карактеристике релативно лако могле да се вреднују по више основа, а требало их је и заштитити од убрзане урбанизације централних градских зона. У последњих двадесет година нису регистровани споменици културе ни целине од изузетног значаја. Највећи број уписаних у регистар припада категорији споменика културе, врло разноврсне типологије функција и архитектонске структуре. Заступљеност по општинама јасно указује на начин ширења градске територије којом су обухватана села и насеља са руралном архитектуром, сачињеном од материјала који брже пропада. То су, истовремено и делови града

у којима је правно нелегитимна градња буквално експлодирала као последица читавог низа узрока. Неки староседеоци су желели да своје старе куће и окућнице осавремене доградњама, или рушењем и градњом нових на истим парцелама. Ипак, тежња да се срећа потражи у престоници најчешћи је узрок миграција, а људи који су долазили нису се обазирали на квалитет и естетику грађења. Последње групе насељених на периферији града су, најчешће, избеглице, које су доносили и своју културу становања. Села и периферијска насеља углавном су без грађевина са одликама које би их могле уврстити у споменике културе, а спорадично заштићени споменици културе у последњих двадесет година најчешће су цркве, те мали број оригиналних сеоских кућа и сеоских домова, које конзерватори покушавају да очувају, иако се за такве подухвате добијају веома скромна финансијска средства. У централним градским општинама број утврђених споменика културе и оних под претходном заштитом не само да је знатно увећан већ је јасно уочљива разноврсност типова по врстама функција и, још важније, по времену настанка, односно стилским одликама. Из периода између два светска рата заступљене су грађевине позних неостилова, еклектицизма и модерне, а из послератног периода број заштићених грађевина се повећао у великој мери. Ранији ставови о дужини трајања историјског протока времена које је потребно да би се потврдила вредност неке грађевине доста дуго су оптерећивали конзерваторе, јер је граница била око педесет година. То није био случај само с националним ставовима, већ су се те временске одреднице придржавале и многе друге земље. Помак у тим ставовима обележила су дела Ле Корбизјеа, од којих је чак четрнаест било заштићено још за време његовог живота, а томе је допринело и његово лично ангажовање.⁴ Пробуђена је ауторска свест пројектаната који не желе, логично, да њихова дела буду мењана, да се основна идеја о обликовању и волумену дела изгуби, често, до непрепознатљивости. Временски рок за утврђивање вредности грађевине је у

међународним круговима тиме смањен на двадесет и мање година. Уследио је, затим, догађај у којем је притисак струке у јавности приморао конзерваторску службу Француске да време за потврђивање вредности једне стамбене зграде у Бордоу, архитекте Рема Колхаса, сведе на свега шест година да је наследници инвеститора не би преправили.⁵ Увидом у списак утврђених споменика културе и оних који уживају претходну заштиту на сајту београдског завода још увек нема примера вреднованих у тако кратком временском року. У нашој средини то, несумњиво, има одређене предности, с обзиром на то да на креативност наших аутора утичу чиниоци који захтевају одређено време да буду прихваћени, правилно схваћени и преобликовани личном нотом наших пројектаната. То је веома важно за стварање препознатљивог идентитета, који је једна од основних карактеристика за утврђивање вредности и проглашавање неке грађевине спомеником културе. Ипак, истраживачи београдске архитектуре успешно су успели да дефинишу оне карактеристике које чине полазишта за вредновање архитектонских облика насталих после Другог светског рата, тако да је у последњих двадесет година у разним видовима, као споменици културе или уживаоци претходне заштите, заштићен већи број јавних и стамбених грађевина, од којих нема млађих од тридесет година. Нажалост, многи од ових споменика културе, заштићених у последње време, већ су доживели одређене деградативне промене, било да их је служба заштите одобрила или не, тако да се отвара читав низ питања на које конзерватори и други истраживачи београдске архитектуре треба да нађу примерен одговор. Шта се догађа са изворно утврђеним вредностима културног добра које је измењено великим, често непримерним интервенцијама? Да ли је обавезујуће направити поновну валоризацију и утврдити новостворену вредност? Да ли треба сачекати да се створи одређена историјска дистанца да би се поново утврдила вредност, односно колико времена треба да протекне да би се закључило да ли се интервенцијама створила

нова вредност целине коју чини културно добро и интервенције у њему и уз њега? Број питања је велики, а искуство о потреби ревалоризовања је веома скромно.⁶

Чини се да још увек нема међународних договора и одлука како третирати споменике културе које су доживели велике промене и остали, најчешће, без свог унутрашњег склопа, а у појединим случајевима и са допуњеном или прерађеном спољашношћу. Један од ставова могао би бити да се делимичан одговор може наћи у начину на који су значајне промене на грађевинама прихватане кроз историју. Свест о заштити наслеђа је несумњиво еволуирала током времена и данас су у великој мери начела, методе истраживања, вредновања и очувања, начини презентације, управљања и коришћења утврђени и међународно признати. Мобилност, мултикултуралност, глобализација присутни су, на изванредан начин, кроз целу историју живота људи и грађења за њихове потребе. Тумачили су се на другачији начин и развијали се знатно спорије као феномени у времену, али су били међусобно повезани. Данас се живи у градовима, селима, насељима који су резултат постепене замене старих грађевина новим, а број интервенција на постојећим грађевинама, чак и оним које су данас проглашене културна добра – огроман је. Те промене на грађевинама, које су се давно одвијале, данас не делују тако радикално, јер су се дешавале онда када је за њих било потребе, иако је очигледно да су неке промене изведене искључиво ради усклађивања с актуелним стилским правцима и функцијама. Најбољи пример су оба улична низа у делу заштићене просторне културно-историјске целине Кнез Михаилове улице, у делу од зграде Српске академије наука и уметности до улаза у Калемегдански парк. Потреба за повећањем животног простора је људима природна и потпуно је разумљива. Различит је начин како се то остваривало, па се због тога не може документовати да ли су и какви били критеријуми за интервенције на грађевинама и целим подручјима. Питање ревалоризације се чини посебно значајним када

Сл. 4 / Мапе културних добара и заштитених целина по општинама – Земун (ЗЗСКГБ)

је реч о просторним културно-историјским целинама унутар којих је, од времена када су биле заштићене, дошло до драстичних интерполација, висинских промена надоградњом, презасићености корисне површине попуњавањем свих просторних капацитета по дубинама парцела и слично. Треба свакако напоменути да то преиспитивање вредности не значи аутоматски и потребу да оне буду деградиране, већ само да је поступак ревалоризације неопходно унети у регулативу као саставни део, сада већ прихваћеног, процеса посматрања (*мониторинга*) споменика културе и целина након њихове конзервације, рестаурације, ревитализације, односно коначне презентације.⁷ Овај проблем чека да га теоријски и практично размотре и донесу закључке конзерватори на неком од својих скупова, од којих се једном годишње тематски занимљиви одвијају и у Заводу за заштиту споменика културе града Београда. Планом рада за 2019. годину предвиђен је рад на ревизији културних добара и први пут постоји ставка ревалоризације културних добара који су услед различитих разлога изменили свој првобитни изглед и облик.⁸

Поред обимног посла на истраживању и евидентирању добара која уживају претходну заштиту, те предлагању и утврђивању културних доба-

ра, сарадници Завода су нека стечена искуства – произашла из обавезе да учествују у поступку припремања и разматрању предлога просторних и урбанистичких планова достављањем расположивих података о условима заштите непокретних културних добара – искористили да дефинишу просторне културно-историјске целине значајне за указивање на континуални и еволутивни просторни и градитељски развој Београда. Нарочито са становишта стварања слике града, идентитета важног за друштвену заједницу, као и меморије којом се остварује осећај припадности одређеном простору кроз различите развојне фазе. У овом сегменту посебно је важно дефинисање граница просторне културно-историјске целине Историјско језгро Београда на територији Општине Стари град. Ово културно добро је проглашено 2017. године и та чињеница би требало да снажно утиче на још дубља и прецизнија истраживања конзерватора, али и да делује као озбиљан утицајни фактор у просторном и урбанистичком планирању. Поред Историјског језгра Београда, издвојене су као важна културна добра која уживају претходну заштиту и друге просторне културно-историјске целине, које се протежу и кроз неколико градских општина и чине историјске окоснице праваца којима се Београд развијао, или

Сл. 5 / Целине и делови традиционалних објеката с историјским или архитектонским вредностима – Нови Београд, Блок 23 (ЗЗСКГБ)

центре специфичних облика друштвеног живота града (резиденцијалне целине градске елите, интелектуалаца, радника; места јавног окупљања и сл.). Међу тим просторним културно-историјским целинама биће свакако и оних које ће представљати културна добра великог значаја када се буду потпуно истражиле и када се буде утврдила њихова укупна вредност. Најважније су: подручје уз Булевар краља Александра (које се протеже кроз општине Стари Град, Врачар, Палилулу и Звездару), подручје уз Улицу кнеза Милоша, затим Стара Палилула, Теразије, Источни и Западни Врачар, Котеж Неимар, Крунска улица, Смиљанићева улица, Крунски венац, Комплекс Државне болнице, Савамала, Сењак, Топчидерско брдо и Дедиње, Професорска колонија, Модернистичка целина Земуна, Централна зона Новог Београда, као и блокови 1 и 2, те приобална зона Новог Београда, Обреновачка чаршија и заштићена околина манастира Фенек као културног добра великог значаја.⁹ Поред централних подручја на којима се Београд историјски развијао од давнине, са осведоченим вредностима, истраживачи Завода су добро проценили специфичне карактеристике просторне и урбанистичке поставке грађевина Новог Београда и модернистичке целине Земуна. У образложењима за ове целине издвојене су и утврђене оне

специфичне карактеристике решења које Нови Београд и модернистичку целину Земуна чине деловима Београда који, по својој основној замисли, припадају међународно прихваћеном модернистичком схватању обликовања простора и архитектонских структура, али са отклоном који их, ипак, издваја из масе нових насеља истовремено насталих уз старе градове. Настајали су и као једна врста одушка за решавање друштвених, политичких и бројних других проблема, где су урбанисти и пројектанти искористили прилику да стварају лишени притиска постојећег ткива у које треба да утисну и свој допринос. С обзиром на то да се целина Новог Београда афирмативно процењује у међународним круговима, на конзерваторима београдског завода је да своје мишљење о будућем развоју Новог Београда ускладе с његовом већ оствареном вредношћу. Појаву неких екстензија, као што је, на пример, трговачки центар „Ушће“, који је прилепљен уз грађевину некадашњег Централног комитета Комунистичке партије Југославије, очигледно замишљену као импозантан самостојећи небодер и својеврсни вертикални репер, требало би спречавати не само одолевањем политичким и економским притисцима већ и развојем свести у јавности да за такве објекте такође има места, али не увек тамо где само појединци виде свој интерес.¹⁰ Каталог културних добара на основу којег је направљен овај преглед истраживања, вредновања и проглашавања споменика културе, просторних културно-историјских целина, знаменитих места, стално се проширује и сазнањима о археолошким налазиштима. Целокупан рад стручњака истраживача који раде у Одељењу за истраживање и валоризацију претаче се у регистар и документацију о културним добрима, у оквиру Одсека за документацију, који је устројен према високим стандардима и, уз исти такав центар Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Петроварадину, може служити као пример добро организоване службе, доступне и јавности.¹¹

Одељење за архитектонско-конзерваторске послове, бројно највеће, има сложenu структуру сарадника, јер је разноврсност активности које

обухвата слојевита и, више од осталих одељења, захтева интердисциплинарни рад. Архитекти сарадници су специјализовани за израду пројекта и конзервацију грађевина из различитих периода. Профилисање стручњака конзерватора је важно и током последњих двадесет година стасала је група конзерватора средње и млађе генерације која се одмах усмеравала на поједине задатке и на њима стицала практично знање, док је савладавање теоријских принципа, односно филозофија заштите у великој мери препуштена интересовању појединаца. Ту врсту знања сарадници стичу у мањем обиму кроз припрему за полагање стручних испита, кроз учешће у раду секција Друштва конзерватора и на разним домаћим и страним радионицама, проучавање, углавном стране, литературе, повремена гостовања и предавања угледних конзерватора, специјализације, које нису бројне, и сарадњу с конзерваторима других земаља. Овде је право место да се изрази жаљење што су сталном реформом наставе, првенствено на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, предмети из области проучавања, заштите и ревитализације градителског наслеђа постепено сведени на ниво информативних и изборних курсева, недовољних да код студената развију љубав према тој сложеној материји, а још мање да им пруже темељна конзерваторска знања. Том неприпремљеношћу за врло осетљиве конзерваторске задатке могу се делимично тумачити и оправдати неки изведени конзерваторски захвати подложни критици. Број послова у Архитектонско-конзерваторском одељењу заиста је тако обиман да је и оптерећење појединаца велико. Рад на појединим великим комплексима изузетног значаја, као што је Београдска тврђава, трају десетинама година, тако да се може сматрати трајном обавезом стручњака и обавља се с променљивим успехом, што зависи од више фактора, међу којима је свакако доминантан финансијски. У зависности од прилива средстава одвијају се и радови које грађани и туристи могу пратити. Њих у одређеној мери успоравају и врло сложени односи про-

истекли из истовремене надлежности неколико институција које су задужене за рад на Београдској тврђави.

Када се говори о великом обиму посла, мисли се на већ поменуто учествовање у поступку припремања просторних и урбанистичких планова путем достављања расположивих података и услова заштите непокретних културних добара и учествовање у разматрању предлога просторних и урбанистичких планова, објављивање грађе о предузетим радовима на непокретним културним добрима у Београду, изради пројеката за извођење радова на непокретним културним добрима и учешће у извођењу тих радова, као и остваривање увида у спровођење мера заштите и коришћења непокретних културних добара. За темељно проучавање материје коју конзерватори треба да припреме као основу на коју ће се ослањати просторни и урбанистички планови, потребан је дуготрајни студијски рад, за који стручњаци Завода немају увек довољно времена, па се догађа да припремљени материјал не даје праву слику заштићених просторних и структурних облика око којих је потребно даље развијати просторне и урбанистичке идеје за процват града. Од почетка рада службе заштите културних добара однос других стручних служби које учествују у изради просторних и урбанистичких докумената према њој – ретко је био заснован на потпуном уважавању и узајамном разумевању, уз часне изузетке. Деловање у простору у великој је мери подложно бројним притисцима, најчешће политичким и економским и то подразумева борбу, у којој с једне стране стоји снага ауторитета политичких структура, а са друге снага аргументата. Што су аргументи јачи, односно што су конзерватори припремљенији да се заложе за њих, то је видљивија слабост ауторитета, често заснована на неприхватању реалних законитости развоја физичких структура у простору, што због недовољног знања, што због амбиција да се будућим генерацијама остави нешто за памћење, иако то може бити у стручном смислу и крајње проблематично. Овде се неће помињати критички ста-

вови које је последњих година исказивала готово целокупна стручна јавност поводом драстичних интервенција у простору града, јер су стручњаци београдског завода били стављени у незавидан положај извршилаца, као део градских институција, без обзира на личне ставове, који су углавном били у супротности са одлукама које су од њих тражене.

Рад Одељења за архитектонско-конзерваторске послове најбоље се може пратити кроз годишње извештаје о раду Завода, као и кроз текстове стручњака објављених у монографским и каталошким публикацијама Завода, часопису *Наслеђе*, *Гласнику Друштва конзерватора Србије* и другим научним и стручним гласилима. Годишњи извештаји о раду Завода су посебно интересантни зато што се ту сагледава однос планираних и извршених задатака, као и стварно добијених финансијских средстава за поједине послове. У тим извештајима нема онога што интересује стручњаке, па и јавност, а то су описи пројектних задатака, од полазних размишљања о начину решавања проблема преко разних студија, истраживања, пројеката до коначне реализације. Ипак, интересантно је пратити однос планираних и реализованих програма, који варира од године до године у зависности од финансијских средстава која се издвајају из буџета Града. Тај однос је некада веома драстичан као, на пример, 2009. године, када је било предвиђено чак 89 задатака, а било је могуће реализовати само њих 35. Следеће, 2010. године, тај однос је био знатно реалнији, од 41 задатка остварено је 35. Балансирање између квалитетно урађених послова и финансија које институција добија болна је тачка и других установа, нарочито у култури, па се може закључити да у датим друштвеним и политичким околностима београдски завод, без обзира ко се налази на његовом челу, последњих двадесет година послује домаћински и улаже напоре да свој рад што више афирмише у стручним круговима и у јавности. Ове године постоји 419 непокретних културних добара, од тога 15 су изузетног значаја, 51 од великог зна-

Сл. 6 / Дом Савеза набављачких задруга државних службеника у Београду, Македонска 21, споменик културе утврђен 2018. године (ЗЗСКГБ)

чаја и 353 су културна добра. Претходну заштиту уживају 122 објекта, 22 целине и осам споменика. У овом изношењу података треба још нагласити да је рад на непокретним културним добрима у великој мери отежан применом Закона о културним добрима, који је првобитно усвојен 1992. године, а допуњен 1994. Поједини чланови тог закона одавно су превазиђени и неусклађени с међународно прихваћеним принципима конзервације, као и са домаћим законима, нарочито Законом о планирању и изградњи, који је последњи пут ажуриран недавно, почетком 2019. године. Спорост у дефинисању и усвајању новог закона у области заштите веома је штетна и јасно се уочавају ограничавајуће, конзервативне ставке постојећег закона, што свакако штети раду на непокретним културним добрима.

Још увек се осећа утицај транзиције друштва, те је сарадња друштвеног и приватног сектора у области заштите културних добара недовољно приметна. Нема значајнијег деловања разних фондација, приватних лица спремних да новац

Сл. 7а, 7б / Реконструкција Музеја савремене уметности (ЗЗСКГБ)

уложе у конзерваторске пројекте који ће наслеђе третирати с осећајем за естетику, меру у обиму интервенција, избору адекватне нове функције и поштовање заштићеног окружења. Да сарадња друштвеног и приватног сектора може дати добре резултате, примери су историјске куће Катарине Вељковић, Дом Јеврема Грујића и Кућа Петронијевић. Већина је променила намену, а неке су остале стамбено-јавне (са галеријским просторима). Завод сарађује с низом установа у области културе и других делатности (САНУ, разни факултети и институти Универзитета у Београду, музеји, галерије, Урбанистички завод Београда, Дирекција за грађевинско земљиште и изградњу Београда, Градски секретаријат за културу, Секретаријат за урбанизам и грађевинске послове и друге институције), затим с локалним управама, градском и, по потреби, републичком. Сарадња с Републичким заводом за заштиту споменика културе је веома жива, јер је од 2003. године Републички завод пренео на београдски задатке који се односе на истраживање и утврђивање вредности културних добара од изузетног значаја, као и израду предлога мера техничке заштите.

На основу увида у програме рада Завода и успешне реализације, може се закључити да су претходних двадесет година стручњаци Завода, поред свих наведених послова, посебно успешно обавили неколико обимних задатака. За службу зашти-

те посебно је важан програм дигитализације, уведен 2007. године, који је омогућио бржа и лакша истраживања, као и документовање и архивирање података, те учинио рад Завода транспарентним. Изузетно опсежан задатак било је дугогодишње истраживање Земуна, чије је наслеђе веома богато, стилски специфично, с различитим нивоима очуваности. Проучавање савремене и индустријске архитектуре Београда убраја се, такође, у послове који су се у посебном фокусу последње две деценије. Стручњаци Завода показали су и завидно практично знање у домену надзора над извођењем радова на сложеним и великим споменицима културе, као што су Народни музеј и Музеј савремене уметности, у изради пројекта са Свечану салу Генералштаба, обликовање фонтане смештене на простору између Старог и Новог двора и родне куће војводе Степе Степановића у Кумодражу. Градска управа је Завод укључила и у програм дугорочне обнове оронулих фасада. Иако је то једна врста козметичке, површне обнове зграде, ипак се тиме подстичу и друге, темељније, интервенције на здањима, а градске улице делују уређеније и чистије. Обновљене фасаде делују и на меморију пролазника, који их перципирају као саставни део пријатнијег окружења.

Последње деценије успостављена је и успешна стручна и финансијска сарадња с Турском Републиком. Током 2016. и 2017. године, стручња-

Сл. 8 / *Дамад Али-пашино џурбе на Горњем брду
Београдске тврђаве (ЗЗСКГБ)*

ци Завода сарађивали су с Турском агенцијом за међународни развој и сарадњу – ТИКА (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı – ТИКА), на реализацији идејног пројекта реконструкције и рестаурације Турбета Дамад Али-паше на Београдској тврђави, затим на пројекти реконструкције, рестаурације и презентације Чесме Мехмед-паше Соколовића на Београдској тврђави и, коначно, на извођењу реконструкције и рестаурације Малог степеништа на Београдској тврђави. То су свакако први кораци у остваривању дугорочније сарадње током које ће се одређени конзерваторски ставови искуствено усавршавати и давати боље резултате. *Споменик захвалности Француској*, један од репера у Калемегданском парку, рад вајара Ивана Мештровића, захтевао је доста припрема за санацију и рестаурацију, па је успостављена сарадња с Рестаураторским заводом Хрватске у Загребу, а затим, 2017. године и сарадња с Амбасадом Француске и Удружењем за неговање културе сећања „*Le souvenir Français*“, поводом обележавања годишњице завршетка Првог светског рата.

Сл. 9 / *Реконструкција Споменика захвалности
Француској (ЗЗСКГБ)*

Стиче се утисак да се новије генерације конзерватора у Заводу веома труде да свој рад учине доступнијим јавности путем бројних изложби, публикација и учешћем на културним манифестацијама које грађани све више прихватају, а изазивају и занимање туриста. Београдски завод је присутан на Данима Београда у априлу, Данима европске баштине у септембру, Ноћи музеја у мају, Сајму књига у октобру месецу. Број тематских изложби је велики и њих прате каталози, међу којима су неки посебно вредни, јер су у њима изнети тешко доступни подаци који могу служити и будућим истраживачима. Поред већег броја публикација издатих до 1999. године, у последње две деценије Завод је сам или у сарадњи са другом издавачком кућом објавио дванаест монографских студија на различите теме, од теоријске расправе о споменицима културе преко целовитих истраживања појединачних споменика и већих целина до биографија аутора који су у Београду остварили значајна дела.¹² Највећи издавачки подухват и успех Завода представља редовно годишње објављивање часописа *Наслеђе* и

то управо последњих двадесет година. Отворен и за истраживаче ван Завода, са добро одабраним тематским рубрикама, часопис *Наслеђе* је стекао велики углед и представља значајан допринос конзерваторској дисциплини. Поједини текстови су избором теме и специфичношћу разраде постали антологијско штиво за будуће истраживаче и може се само жалити што ограничена финансијска средства не омогућују да *Наслеђе* излази двојезично, на српском и енглеском језику. Опште је уверење да би квалитетним текстовима привукао пажњу страних читалаца. Више о *Наслеђу* може се прочитати у Уводнику овог броја.

Током последњих десет година, стручњаци Завода су својим ентузијазмом успели да успоставе одржавање редовних годишњих конференција као вид међусобне размене ставова о појединим актуелним темама из домена заштите културних добара. Прва конференција је организована поводом обележавања 50-годишњице од оснивања Завода, а затим су уследиле конференције увек с веома озбиљном и актуелном тематиком: *Очување традиционалног наслеђа – стварно и мојухе* (2010), *Наслеђе и дијалоги* (2011); *Индустријско наслеђе / проблеми и мојухности индустријске заштите, презентације и ревитализације* (2012); *Стара градска језира и историјске урбане целине – проблеми и мојухности очувања и ујављања* (2013); *Јавни споменици и спомено-бележја – колективно памћење и/или заборав* (2014); *Архитектура и урбанизам после Другог светског рата – заштити као процес или модел* (2015); *Културни предео* (2016); *Културно добро данас – вредности и значење* (2017); *Културно наслеђе и друштво – (не)равнотежа теорије и праксе у контексту одрживог развоја, екологије и здравља* (2018); *Културно наслеђе – ризици и перспективе* (2019). Дигитални зборници издати након конференција обухватају драгоцене збирке радова који су исту тему обрађивали теоријски, методолошки или приказивањем практичног примера.

Вероватно најпријатнији задатак представљају програми осмишљени да деци и младима на привлачан, забаван, и истовремено едукативан

начин приближе културно наслеђе и благовремено развију свест о значају који ће оно имати током њиховог одрастања и живота. Програми се одвијају у предшколским установама и основним школама уз активно суделовање деце. За средњошколце је осмишљен програм *Београдска Култура – Бео Кул Градска Тура*, напреднији и озбиљнији, јер су то године када млади могу успоставити квалитетнији и чвршћи емотиван однос према ономе што нас окружује, па су предвиђени и обиласци споменика културе.

Завршне напомене

Завод за заштиту споменика културе града Београда је радом својих стручњака у последњих двадесет година јасно профилисао своју друштвену улогу. Бринући о културном наслеђу, дајући му симболични значај у јавности, помаже држави да утврди свој идентитет и историјску дуготечност. Истражују се споменици културе и просторне културно-историјске целине, утврђује им се вредност и обнављају се, исказују градитељска достигнућа заједничке прошлости, али се третирају тако да се кроз њихово постојање остварују и слобода, једнакост и друштвена повезаност садашњости и будућности. Делујући у корист културног наслеђа, Завод му помаже да искаже различитости живота становника у Београду. Својим ставом, стручњаци покушавају да уравнотеже постојање споменика културе, историјских целина и модерне архитектуре у свој разноврсности исказаних облика. Завод за заштиту споменика културе града Београда је, захваљујући преданом раду својих стручњака, постао институција од националног значаја, одлуком Владе Републике Србије 2013. године. У току последњих двадесет година рада Завод је више пута награђиван као институција, а велики број његових стручњака и појединачно је освајао награде за успешно обављене послове или посвећеност конзерваторској делатности током читавог радног века.¹³

Друштвено одржива заштита културне баштине за коју се одлучила служба заштите Београда подразумева да културна баштина допри-

носи квалитету живота и културном идентитету локалних заједница и целе државе. Из прегледа двадесетогодишњег рада Завода закључује се да су конзерватори заузели став да заштита наслеђа у граду помаже да се обезбеди жива и интерактивна комуникација с будућим генерацијама путем очувања значајних обележја друштвеног развоја (градске куће, поште, школе, религијска места, јавни паркови, ботаничке баште и др.) и историјских подручја (стамбени, трговачки или јавни делови насеља). Свесни су, такође, да заштитом наслеђе стиче потенцијал да помогне локалној економији кроз низ могућности као што су запошљавање или генерисање додатних инвестиција. Културно наслеђе Београда у Заводу се третира опрезно, као ресурс који могу користити различити друштвени чиниоци. Чињеница је, нажалост, да културно наслеђе у нашем друштву није само културни ресурс, већ се користи за остварење одређених политичких и економских циљева. Како је културно наслеђе, упркос јасним, међународно дефинисаним начелима о његовој вредности и значењу за општи и национални културни идентитет, и у нашој сре-

дини постало подложно негативним ставовима који су уведени на основу сличних третмана у неким другим европским земљама, не може се више сматрати само збиром заштићених историјских грађевина или артефаката на неком подручју, већ се мора третирати знатно свестраније, опрезније и у ширем контексту стратегије просторног и економског планирања. Тиме је улога стручњака у Заводу за заштиту споменика културе града Београда захтевнија и тежа. С једне стране, јасно се уочава да они покушавају да задрже симболичну димензију културног наслеђа, повезану с тумачењем наслеђа као *сакрума*, али с друге стране, свесни су да би ради његовог бољег чувања требало да постане економски исплатив потенцијал друштвене заједнице. То искуство су највише стекли у периоду сложених друштвених превирања током прве две деценије 21. столећа.

Проф. др Нађа И. Куртовић Фолић,
архитекта
Факултет техничких наука у Новом Саду
nfolic@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] Закон о културним добрима, (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 71/94, 52/11-др, закон, 52/11-др, закон, 99/11-др закон), последњи пут објављен 11. 9. 2013. <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/zakon-o-kulturnim-dobrima.pdf> [март 2019]
- 2] Већина података о раду Завода за заштиту споменика културе града Београда преузета је са званичне странице Завода: <http://beogradskonasledje.rs/> [март 2019]
- 3] Из пописа културних добара по општинама може се уочити да су различите грађевине и објекти проглашавани културним добрима у групама и то: 2001, 2005, 2007. и 2013. године. Појединачно, културна добра су проглашавана и 2010, 2014, 2017, и 2018. године. Ове, 2019. године, заштићена је прва велика стамбена целина касне модерне архитектуре, насеље Церак – Виногради (Церак 1 и Церак 2) у Општини Чукарица (Одлука о проглашењу објављена је у *Службеном листу града Београда*, бр. 4/19); <http://beogradskonasledje.rs/arhiva-2> [март 2019]
- 4] Choay 1992. О Ле Корбизјеовим заштићеним грађевинама и целинама, њих 17 укупно, с образложењем, видети на: <https://whc.unesco.org/en/list/1321/documents/> [март 2019]
- 5] Тема заштите ауторства и квалитетне савремене архитектуре полако укида историјску дистанцу која је раније постојала и брига да се неповратно изгубе грађевине, које су одмах процењене као антологијске, окупљају стручну и лаичку јавност која користи притисак на надлежне институције да се такви примери заштите од пропадања или чак уклањања. Такав притисак је примењен када је – након смрти власника, који је био инвалид, те је ентеријер био прилагођен његовим потребама – постојала намера наследника да се пре ради чувена кућа архитекте Рема Колхаса [Remment Lucas Koolhaas] у Бордоу: <http://www.heritageportal.eu/Browse-To-pics/> [март 2019]
- 6] Yücer 2005.
- 7] Куртовић Фолић 2018.

- 8] *Програм рада за 2018. годину*, Београд, децембар 2017. године. Програмска делатност: 1. *Ревизија културних добара*: <http://beogradskonasledje.rs/wpcontent/uploads/2013/04/program-rada-2018.pdf> [март 2019]
- 9] Списак културних добара по општинама: <http://beogradskonasledje.rs/arhiva-2> [март 2019]
- 10] Станишић и др. 2015.
- 11] Ово је лични став аутора текста, стечен увидом у системе вођења документације у већини завода за заштиту споменика културе.
- 12] Списак свих публикација Завода, с краћим образложењима о садржају, видети на <http://beogradskonasledje.rs/publikacije-4> [мај 2019]
- 13] Архитекта Зоран Туцић је добитник *Златне мистрије*, из фонда проф. архитекте Милорада Димитријевића, за **2018.**, а коју додељује Секција архитеката Друштва конзерватора Србије, за *Главни пројекат санације и рестаурације Споменика захвалности Француској у Београду*.
Ивана Весковић је добила Годишњу награду Друштва конзерватора Србије **2015.**, за успешно изведен свеобухватан рад на истраживању, документовању, валоризовању и популаризацији Дома Јеврема Грујића у Београду, као допринос континуитету рада на одређеном културном добру у

циљу формирања приватног музеја. Архитекткиње Татјана Виденовић и Светлана Марковић добиле су Годишњу награду Друштва конзерватора Србије **2011.**, за радове на заштити градитељског наслеђа, односно за радове на ентеријеру Ратне сале у згради Генералштаба, Кнеза Милоша бр. 33 у Београду. Сада покојни археолог Зоран Симић добио је Велику награду Друштва конзерватора Србије **2007.** године. Исту награду је **2006.** године добила историчарка уметности Вера Павловић Лончарски. Велику награду Друштва конзерватора Србије за **2005.** добио је покојни Златибор Стојановић. Завод је добио Захвалницу Музеја Николе Тесле у Београду за успешну сарадњу и допринос раду Музеја, за изведену радове на рестаурацији фасаде 2000–2005.

Архијерејска *Грамаија*, признање епископа шумадијског Јована за труд и залагање за обнову Светотројичког храма у Рогачи, додељена је Заводу **2004.** За изложбу *Руски архитектски*, Завод је **2001.** године примио Награду за интеграцију архитектонског стваралаштва Савеза архитеката Казахстана на Међународном фестивалу архитектуре и грађевинарства.

Захвалница Етнографског музеја за успешну сарадњу и допринос раду Музеја додељена је Заводу **2001.** године. Поводом годишњице агресије НАТО, Завод је добио **2000.** године *Повељу слободе* за изузетан стваралачки допринос одбрани отаџбине и националног достојанства.

ЛИТЕРАТУРА:

Choay, F. (1992), *L'Allégorie du patrimoine*, Paris: Éd. Du Seuil.

Куртовић Фолић, Н. (2018), Ревалоризација градитељског наслеђа после великих савремених интервенција, Модерна конзервација 6 (Београд): 23–33.

Stanišić, G. and Kurtović-Folić, N. (2015), Methods for determination of revitalization potential of built heritage: Lessons learned on the city of Bern, *Građevinski materijali i konstrukcije* 58/ 1 (Belgrade: Society for Materials and Structure testing of Serbia): 25–57.

Yücer, H. (2005), *An Evaluation of Interventions in Architectural Conservation: New exterior additions to Historic Buildings*, doctoral dissertation, Graduate School of Engineering and Sciences of Izmir Institute of Technology.